प्रकरण ७ न्यायमंडळ

NOTES

- प्रस्तावना
- सर्वोच्च न्यायालय
- सर्वोच्च न्यायालयः अधिकार क्षेत्र
- अभिलेख न्यायालय
- उच्च न्यायालय
- उच्च न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र
- न्यायालयीन पुनर्विलोकन
- न्यायालयीन सक्रियता
- सारांश

७.१ प्रस्तावना

कायदे करणे, कायद्याची अंमलबजावणी करणे याबरोबरच केलेला कायदा आणि त्याची अंमलबजावणी योग्य आहे किंवा नाही हे पाहण्यासाठी न्यायमंडळही तितकेच महत्त्वाचे असते. लोकशाही शासनात निष्पक्ष, निर्भीड व स्वतंत्र न्यायमंडळ असणे गरजेचे असते, तरच न्यायदानाचे काम चोख होऊ शकते. न्यायपालिकेचे स्वातंत्र्य ही संकल्पना महत्त्वाची ठरते. संघराज्यपद्धती असणाऱ्या शासन प्रकारात केंद्रस्तरावर(मध्यवर्ती) सर्वोच्च न्यायालय आणि घटकराज्य स्तरावर उच्च न्यायालय असते. त्याखालोखाल दुय्यम न्यायालये असतात. भारतात दुहेरी शासन पद्धती असली तरीही न्यायव्यवस्था मात्र एकेरी आहे. देशातील सर्व न्यायालये सर्वोच्च न्यालयाच्या अखत्यारीत येतात. सर्वोच्च न्यायालय हे अंतिम व शिखर न्यायालय आहे. बदलत्या काळात न्यायालयीन पुनर्विलोकन आणि न्यायालयीन सक्रियता यांचाही अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

७.२ सर्वोच्च न्यायालय

मध्यवर्ती शासनस्तरावर सर्वोच्च न्यायालय असते. १९३५ च्या कायद्याने भारताचे सर्वोच्च न्यायालय अस्तित्वात आले. राज्यघटनेतील कलम १२४ ते १४७ मध्ये न्यायालयाची रचना, अधिकार क्षेत्र व कामकाज यांविषयीच्या तरतुदी आहेत.

रचना

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात एक मुख्य न्यायाधीश आणि इतर न्यायाधीश असतात. न्यायाधीशांची संख्या ठरविण्याचा अधिकार संसदेला आहे. सध्या सर्वोच्च न्यायालयात एक मुख्य न्यायाधीश आणि इतर ३० न्यायाधीश आहेत. संसदेने वेळोवेळी केलेल्या दुरुस्तीने इतर न्यायाधीशांची संख्या वाढविण्यात आली

न्यायाधीशांची नियुक्ती

TOE FIBRE

राष्ट्रपती सर्वोच्च न्यायालयाच्या मुख्य न्यायाधीशांची नियुक्ती करतात. ही नियुक्ती करताना सर्वोच्च न्यायालय व उच्च न्यायालयाच्या न्यायाधीशांचा सल्ला घेतला जातो व मुख्य न्यायाधीशांच्या सल्ल्याने राष्ट्रपती इतर न्यायाधीशांची नियुक्ती करतात.

न्यायाधीशांच्या पात्रता

१. ती व्यक्ती भारताची नागरिक असली पाहिजे.

२. उच्च न्यायालयात पाच वर्षे न्यायाधीश म्हणून काम केलेले असावे.

३. सर्वोच्च किंवा उच्च न्यायालयात किमान दहा वर्षं वकिली केलेली असावी.

४. राष्ट्रपतींच्या मते व्यक्ती निष्णात कायदेपंडित असावी.

कार्यकाळ

न्यायाधीशांच्या निवृत्तीचे वय ६५ वर्ष असते. तत्पूर्वी स्वमर्जीने ते आपल्या पदाचा राजीनामा राष्ट्रपतींकडे देऊ शकतात. गैरवर्तन, अकार्यक्षमता या कारणांवरून संसद दोन तृतीयांश बहुमताने ठराव पास करून न्यायाधीशांना पदावरून हटवू शकते.

७.३ सर्वोच्च न्यायालयः अधिकार क्षेत्र

भारतात एकेरी न्यायव्यवस्था असल्यामुळे सर्वोच्च न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र व्यापक बनले आहे. सर्वोच्च न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र व कार्याची व्याप्ती घटनेने निश्चित केली आहे. मूलभूत हक्कांचे रक्षण, संघराज्यव्यवस्थेचे रक्षण आणि घटनेचे रक्षण करण्याचे कार्य सर्वोच्च न्यायालयाला करावे लागते. सर्वोच्च न्यायालयाचे अधिकार क्षेत्र निश्चित करण्यात आले आहे.

प्रारंभिक अधिकार क्षेत्र